

Załącznik do Uchwały Nr XXXIII/210/2014
Rady Gminy Trzeszczany
z dnia 25 czerwca 2014r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017

Gmina Trzeszczany

SPIS TREŚCI

- 1. Wstęp.**
- 2. Podstawa prawna.**
- 3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce (z uwzględnieniem zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r.**
- 4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.**
- 5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.**
- 6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń (SWOT).**
- 7. Założenia programowe.**
- 8. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Trzeszczany.**
- 9. Zasady oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.**
- 10. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.**

1 WSTĘP

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Mówi o tym artykuł 87 ustawy. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli, czy użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Będzie służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu wójt co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

2 PODSTAWA PRAWNA

Podstawę prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowią:

- **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. w przepisach art.5, art. 6 ust. 1 i art. 86**, w których objęła zabytki ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce: „*Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), (...) stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art.6. ust. 1), oraz każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)*”.
- **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz. U. 2013 r. poz. 594 z późn. zm.)**. Zgodnie z art. 7 ust.1 pkt 9 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, zaspokajanie potrzeb wspólnoty należy do własnych zadań gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują zagadnienia związane z ochroną zabytków jak i opieką nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami)**.

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli (właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych).Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Wprowadza pojęcia ochrony i opieki.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast opieka nad zabytkami (art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na

- zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

Opiece i ochronie podlegają, bez względu na stan zachowania (art. 6):

- zabytki nieruchome– krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- zabytki ruchome –dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, wytwory sztuki ludowej,

rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

- zabytki archeologiczne –pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Ochronie ustawodawczej mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wskazuje formy ochrony zabytków (art. 7), do których należą:

- wpis do rejestru zabytków (prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek na podstawie decyzji wydanej przez WKZ z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomości);
- uznanie za Pomnik Historii (przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego);
- utworzenie parku kulturowego (przez Radę Miejską na podstawie uchwały);
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. wprowadziła obowiązek sporządzenia przez samorządy programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 tej Ustawy zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Program ten, po uzyskaniu opinii wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, przyjmowany jest odpowiednio przez Sejmik Województwa, Radę Powiatu i Radę Gminy art.87.3. Na poziomie powiatu, województwa i gminy program taki sporządza się na okres 4 lat art.87.1., z czego po okresie 2 lat zarząd województwa, powiatu i wójt sporządzają sprawozdanie, które odpowiednio przedstawia się Sejmikowi Województwa, Radzie Powiatu lub Radzie Gminy art. 87.5, a następnie przekazywane jest Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami art. 87.6.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele gminnych programów opieki nad zabytkami, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2008 r. Nr 25 poz. 150 z późn. zm.)**

W Ustawie zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, (...) na środowisko, a w szczególności na (...) zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, Ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: (...) „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływanie, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu. Niezwykle ważne są przepisy dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego przepis ten jest istotny w kontekście budowy wież telefonii komórkowej oraz stosunkowo nowej inicjatywy, jaką jest budowa farm wiatrowych i ich oddziaływanie na krajobraz kulturowy, a więc przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 647 z późn. zm.)**

Ustawa precyzuje co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględniania się „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 1). W studium uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: (...) „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 10). Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać (...) „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. Istotne jest nałożenie na wójtów i burmistrzów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie i wnioski, jak również uzgadniania.

- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. 2010 r. Nr 243 poz. 1623 z późn. zm.)**

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”. Wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, również w kontekście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Budynki podlegające takiej ochronie prawnej nie wymagają świadectwa charakterystyki energetycznej. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tych obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków). Podobnie jest w przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych. Ustawa nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia WKZ przed wydaniem pozwolenia na budowę

- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2010 r. Nr 102 poz. 651 z późn. zm.)**

Jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji

Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Ponadto dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej, oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku (zapisanego w umowie) odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Taki sam obowiązek można nałożyć w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu. Ważne dla właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości będącej w trwałym zarządzie są zapisy mówiące o obniżce o 50% ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, chociaż dopuszczono tu także możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty oraz o obniżce o 50% opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody (t.j.Dz.U.z 2013 r. poz. 627 z późn. zm.)**
Ustawa określenie „tereny zieleni” definiuje jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowymi przemysłowym”. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje WKZ; dotyczy to również drzew owocowych. Ustawodawca posłużył się również pojęciem „wartości historycznych”, „kulturowych”, które są jednym z czynników ważnych przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, ustanawianiu pomników przyrody i innych czynnościach.
- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 406)**
W Ustawie zapisano że „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”, natomiast państwo, jako mecenas, wspiera tę działalność, a minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań.

Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie tych wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami (których celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami). Zatem szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednie czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez np. organizację wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

3 UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 R.)

3.1 Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

W myśl art. 87 tej ustawy:

- Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
- Programy, o których mowa powyżej, mają na celu, w szczególności:
  - włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
  - uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
  - zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
  - wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
  - podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
  - określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
  - podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio: sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- Programy opieki nad zabytkami są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
- Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3.2 Definicje

Z uwagi na konieczność precyzyjnego odnoszenia się w gminnym programie opieki nad zabytkami do zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), przyjęto za ustawą następujące definicje:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

- zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- historyczny zespół budowlany - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- otoczenie - teren wokół lub przy zabytku, wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

3.3 Sposoby opieki nad zabytkami w świetle przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Według zapisów art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- Zabytki nieruchome będące, w szczególności :
  - krajobrazami kulturowymi;
  - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi;
  - dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego;
  - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi;
  - cmentarzami;
  - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni;
  - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- Zabytki ruchome będące, w szczególności:
  - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
  - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
  - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
  - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych

i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;

- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984);
  - instrumentami muzycznymi;
  - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
  - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- Zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
  - cmentarzyskami;
  - kurhanami;
  - reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej;

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków. Art. 7 ustawy stanowi, iż formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.4 Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy

Obowiązki jednostek samorządowych określają zarówno przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), jak również ustawy z dnia 12 października 2001 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r., Nr 142 poz. 1591 z późn. zm.). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzenie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania.

Ponadto w nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., do art. 19 dodano ust. 1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w

zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Dodatkowo w artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe określenia obowiązków samorządu dla objętych ochroną zabytków, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu.

Dodatkowo art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Na podstawie art. 96 istnieje także możliwość, iż wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

W ustawie o samorządzie gminnym, w rozdziale 2, określone są zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Art. 6. 1. mówi, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewienia, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

4 UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Trzeszczany jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Tezy do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.**

W tezach do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajduje się szereg zapisów mających istotny wpływ na niniejszy dokument. Należą do nich zapisy określające cele programu i zasady ochrony konserwatorskiej.

We wstępie do tez określono główne cele programu, którymi jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. Celem jest także stworzenie wykładni porządkującej sferę ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

- zasady primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić);
- zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
- zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych);
- zasady, zgodnie, z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
- zasady czytelności i odróżnialności ingerencji;
- zasady odwracalności metod i materiałów;
- zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie;

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów - restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń.

W rozdziale 2 „Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami”, zagadnienia zostały opisane w sposób określający po pierwsze cel, a następnie kierunki działania. Dotyczy to w szczególności stanu zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, stanu zabytków techniki, pomników historii, obiektów z Listy Dziedzictwa Światowego UNESCO, (dla tych tematów wspólnym jest utworzenie krajowej ewidencji w systemie cyfrowym oraz monitoring stanu i sposobów wykorzystania), stanu służb konserwatorskich, stanu opieki nad zabytkami i wreszcie stanu uregulowań prawnych.

Rozdział 3 „Działania o charakterze systemowym” mówi o powiązaniu ochrony zabytków z polityką ekologiczną, dotyczącą ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz o wypracowaniu strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzeniu jej do polityk sektorowych.

W rozdziale 4 „System finansowania” omówione są aspekty stworzenia sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.

W kolejnym, rozdziale 5 „Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania” omówione jest dokumentowanie poprzez tworzenie systemu i stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach oraz stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji; wypracowanie spójnego systemu dokumentowania badań, stanu zachowania oraz określania i certyfikacji wartości zabytkowych, wspólnego dla wszystkich typów zabytków; monitorowanie - poprzez gromadzenie stale

aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa oraz ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.

Rozdział 6 „Kształcenie i edukacja”, porusza fundamentalne zagadnienie stałej pracy nad wzrostem świadomości, dotyczącym wartości dziedzictwa kulturowego i jego ochrony w życiu i prawidłowym funkcjonowaniu społeczeństwa.

W rozdziale 7 „Współpraca międzynarodowa” opisane są zagadnienia mające na celu wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie.

- **Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013.**

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Trzuszczany jest zbieżny z głównymi zadaniami Programu Operacyjnego nr 9 „Dziedzictwo kulturowe”, do których należy intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych, poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego), kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego. Główne założenia dokumentu, wytyczające kierunki przy tworzeniu gminnego programu opieki nad zabytkami to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, m.in. poprzez adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów poprzez wykorzystanie przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związane z ochroną i zachowaniem zabytków.

Beneficjentami programu mogą być m.in. samorządowe instytucje kultury i jednostki samorządu terytorialnego. Zadania programu będą realizowane poprzez:

- Priorytet 1. Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:
  - rewitalizacji historycznych obszarów miejskich;
  - ochrony i zachowania krajobrazu kulturowego wsi;
  - rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, modernizacji i adaptacji na cele inne niż kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, w tym zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów;
  - rewaloryzacji i konserwacji zabytków budownictwa drewnianego;
  - rewaloryzacji zabytkowych cmentarzy oraz renowacji, ochronie i zachowaniu miejsc pamięci i martyrologii w kraju i za granicą;
  - prowadzenia badań archeologicznych i zabezpieczenia zabytków archeologicznych;
  - konserwacji zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów w kraju i zagranicą;

- dokumentowania zabytków (w tym badania naukowe i inwentaryzacja) w kraju i za granicą;
  - zabezpieczenia przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych i nieruchomych;
  - ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.
- Priorytet 2. Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:
- zakupu dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych;
  - zakupu starodruków i archiwaliów;
  - konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych w kraju i za granicą;
  - wspierania muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych;
  - dofinansowania wykonania kopii starodruków i inkunabułów.
- **Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004–2013 i Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Kultury i Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego.**

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” wynika z Narodowego Planu Rozwoju (uchwalonego Ustawą z dn.20.04.2004r. Dz. U. z 2004 r. nr 116, poz. 1206). Służy on do wdrażania Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w sferze dotyczącej opieki nad zabytkami. Jako uzupełnienie tych dokumentów, funkcjonuje również Sektorowy Program Operacyjny „Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego” przyjęty przez rząd we wrześniu 2005 r.

Za cel strategiczny programu operacyjnego przyjęto tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności i znaczenia kultury, jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego. Cel ten będzie realizowany między innymi poprzez realizację priorytetów w zakresie ochrony i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, budowę i rozbudowę infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym, rozwój infrastruktury kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym oraz renowację i konserwację zabytków ruchomych.

W kontekście Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Trzeszczany najbardziej istotne jest ostatnie z wymienionych działań. Działanie ukierunkowane jest na projekty z zakresu ochrony ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu międzynarodowym, ogólnokrajowym i ponadregionalnym. Celem realizacji działania jest zachowanie dla przyszłych pokoleń ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez renowację, konserwację, a także zabezpieczenie przed zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem poza granice kraju. W ramach działania do realizacji przewiduje się projekty infrastrukturalne o wartości powyżej 100 tys. euro. Wśród kwalifikujących się projektów są między innymi konserwacja i digitalizacja muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych; konserwacja innych zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów; wspieranie rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych; zabezpieczenie przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych i nieruchomych; tworzenie kompleksowych systemów informacji zabezpieczeń przed nielegalnym wywozem dzieł sztuki przez granice oraz zabezpieczenie zabytków ruchomych przed kradzieżą i zniszczeniem.

Beneficjentami Programu mogą być między innymi jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia, organizacje pozarządowe działające na zasadzie non-profit, kościoły i związki wyznaniowe oraz archiwa.

4.2 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Trzeszczany wykazuje zgodność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznym i ich celami:

- **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim (Uchwała Nr IX/13/2011 przyjęta przez Sejmik Województwa Lubelskiego dnia 19.05.2011 r.)**

Pierwszy cel strategiczny Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego określono jako „Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.” Został również oznaczony drugi cel strategiczny, który określono jako "Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-ekonomiczny". Cele te podzielono następnie na cele strategiczne, priorytety a następnie na działania.

Pierwszy Cel strategiczny wymienia :

- Cel operacyjny 1. Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi :
  - Priorytet 1. Kształtowanie krajobrazu kulturowego – zintegrowanie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz środowiska przyrodniczego :
    - działania na rzecz podnoszenia świadomości społeczeństwa na temat wartości opisywanych pod pojęciem krajobrazu kulturowego;
    - promowanie wobec jednostek samorządu terytorialnego nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego;
    - działania na rzecz powstrzymania na obszarach województwa lubelskiego degradacji krajobrazu kulturowego, jego zachowania oraz wyeksponowania jego wartości estetyczno-widokowych;
    - monitoring i aktualizacja uregulowań w zakresie ochrony zabytków opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych jednostek samorządu terytorialnego;
    - działania na rzecz opracowania gminnych programów opieki nad zabytkami.
  - Priorytet 2. Rozwój działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu zahamowania procesów ich degradacji i poprawy stanu zachowania :
    - stała ochrona wartości układów przestrzennych (urbanistycznych i ruralistycznych na obszarze województwa lubelskiego);
    - działania zmierzające do polepszenia stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, z uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych i powojkowych;
    - zakończenie prac nad gminnymi ewidencjami zabytków;
    - upowszechnienie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez jednostki;

- intensyfikacja kompleksowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.
  - Priorytet 3. Wprowadzanie nowoczesnych form w zarządzaniu, organizacji i działalności instytucji muzeów, muzeów na wolnym powietrzu oraz innymi instytucji o charakterze muzealnym :
    - promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowania wzorca opieki nad zabytkami;
    - wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy;
  - Priorytet 4. Aktywizacja społeczeństwa w celu wykorzystania zabytków dla celów społeczno-ekonomicznych :
    - podnoszenie poziomu świadomości wartości krajobrazu kulturowego jako elementu niezbędnego do rozwoju przemysłów czasu wolnego;
    - tworzenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy (przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.)
- Cel operacyjny 2. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego :
- Priorytet 1. Zachowanie autentycznego regionalnego dziedzictwa:
    - przyjęcie i upowszechnienie wyróżnika autentyczności regionów Lubelszczyzny;
    - pogłębianie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentyczności regionalnych wartości kulturowych;
    - wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania własnej tożsamości i znaczenia opieki nad tym dziedzictwem;
    - prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne oraz włączenia jego ochrony do różnych programów edukacyjnych;
    - realizowanie studiów naukowych dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego, zwłaszcza zagrożonego;
    - wspieranie programów badawczych dotyczących dziedzictwa, zapewniających archiwizację i udostępnienie ich efektów;
    - tworzenie możliwości przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu;
    - wspieranie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
    - kontynuacja prac badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego;
    - staranie o umieszczenie wybranych zabytków europejskich i światowej liście dziedzictwa kulturowego;

- inspirowanie organizacji imprez kultywujących regionalne dziedzictwo kultury niematerialnej.
- Priorytet 2. Zarządzanie niematerialnym dziedzictwem kulturowym, ze szczególnym uwzględnieniem działań zorientowanych na wymiar ekonomiczno-społeczny :
  - stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów jako drogi przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i wzrostowi gospodarczemu;
  - wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych na terenach wiejskich nie objętych do tej pory takimi programami;
  - aktywny marketing niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa;
  - propagowanie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.

Natomiast drugi Cel strategiczny wymienia :

- Cel Operacyjny 1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego :
  - Priorytet 1. Pogłębianie wiedzy społeczeństwa o dziedzictwie kulturowym w celu podniesienia świadomości, wrażliwości i aktywności w tym zakresie :
    - pogłębianie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej;
    - popularyzacji akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości mieszkańców Lubelszczyzny;
    - wspieranie działań edukacyjnych o charakterze regionalnym związanym z ubieganiem się Lublina o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016;
    - edukacja użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie zasad konserwatorskich (profilaktyki, etyki, i zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed kradzieżą, pożarami, powodzią itp.);
    - wspieranie organizowania praktyk studenckich i staży, mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa;
    - edukacja na rzecz dialogu międzykulturowego w oparciu o dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny;
- Cel operacyjny 2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny:
  - Promowanie zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego na rzecz wzmocnienia rozwoju społeczno-ekonomicznego województwa.
    - rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego;
    - promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu;

- promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych;
  - wzmacnianie współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z partnerami białoruskimi i ukraińskimi w zakresie wspólnej promocji;
  - promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji gospodarczo-ekonomicznych;
  - promocja wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno-ekonomicznego;
  - promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej.
- **Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (Uchwała Nr XLV/597/02 przyjęta przez Sejmik Województwa Lubelskiego dnia 29 lipca 2002 r.)**

Teza sformułowana w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego mówi o tym, iż obszar administracyjny państwa posiada liczne, zróżnicowane pod względem genezy pochodzenia, form funkcjonalnych, przestrzennych, budowlanych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe.

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w Planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwami celami strategicznymi.

Najważniejsze zapisy dotyczące zabytków nieruchomych zawarte są w I., rozdz. IX, p.9. „Kultura”, w którym scharakteryzowano wszystkie istotne kulturowe składniki przestrzeni podlegające ochronie, badaniom, waloryzacji, ocenie zagrożeń oraz programom rozwoju (w tym rewitalizacji, rekonstrukcji i rewaloryzacji), a także reaktywacji turystycznej w odniesieniu do dawnych szlaków handlowych, powiązanych z siecią osadniczą. Za wyjątkowo istotny podpunkt należy uznać ten dotyczący miejsc pamięci związanych z ważnymi dla narodu i państwa wydarzeniami, w tym, szczególnie z historią walki o niepodległość w czasach porobiorowych, II Rzeczypospolitej, II Wojny Światowej (ze szczególnym uwzględnieniem Holocaustu) i historią najnowszą.

W myśl Planu kierunki polityki przestrzennej powiązane zostały z działaniami na rzecz rozwoju kultury i ochrony walorów przyrodniczo-krajobrazowych regionu.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w Planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony zabytków i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego (w tym parków kulturowych);
- przeznaczanie obszarów predestynowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję;
- tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wieloprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego;
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania,
- zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w

sferze badawczej, społeczno–gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami,

- o ograniczanie negatywnych skutków działalności urzędów infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.

- **Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 (Uchwała Nr XXXI/545/09 przyjęta przez Sejmik Województwa Lubelskiego dnia 27 kwietnia 2009 r.)**

Strategia ta wymienia szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe jako jeden z ważniejszych potencjałów rozwojowych województwa lubelskiego obok środowiska naturalnego. Dynamiczny rozwój turystyki może być rozwijany poprzez promocję charakterystycznej różnorodności środowiska kulturowego i naturalnego Lubelszczyzny.

W ramach poszczególnych obszarów priorytetowych cele operacyjne będą możliwe do osiągnięcia poprzez realizację konkretnych kierunków działań. W odniesieniu do szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego wyznaczono następujące priorytety, ich cele oraz poszczególne działania.

Priorytet 2. „Rozwój nowoczesnego społeczeństwa i zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki opartej na wiedzy” :

- o Cel 2.5. Wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w regionie :
  - kształtowanie postaw obywatelskich oraz rozwój różnych form społeczeństwa obywatelskiego (w tym : edukacja i promowanie korzystnych postaw społecznych, innowacyjnych, proekologicznych, wolontariatu, pobudzanie aktywności społeczności lokalnych oraz kształtowanie tożsamości regionalnej i lokalnej);
  - wsparcie rozwoju sektora kultury (w tym : wzmocnianie instytucji kultury, tworzenie atrakcyjnej i kompleksowej oferty organizacji kulturalnych);
  - wspieranie inicjatyw przeciwdziałających trwałej emigracji z regionu;
  - zwiększenie potencjału instytucji pozarządowych oraz wsparcie ich w ramach różnych form zatrudnienia;
  - upowszechnianie kultury oraz wzrost uczestnictwa społeczeństwa w szeroko pojętym życiu kulturalnym.

Priorytet 3. „Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubelskiego” :

- o Cel 3.2. Zachowanie i wzmocnienie różnorodności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej.

Realizacja tego celu należy do kluczowych elementów Strategii. Stwierdzono, iż dziedzictwo kulturowe jest zagrożone poprzez degradację techniczną obiektów zabytkowych i zanikanie krajobrazu, brak powszechnej świadomości mieszkańców co do wartości istniejącego dziedzictwa historycznego oraz słabe rozpoznanie zasobów kulturowych na poziomie lokalnym.

Realizacja przyjętego celu ma przyczynić się do zachowania cennych zabytków architektury i budownictwa, rozwoju bazy materialnej instytucji kulturotwórczych, utrzymania ciągłości tradycji i tożsamości mieszkańców poprzez identyfikację z miejscem zamieszkania, zmniejszania dysproporcji w dostępności do usług kultury ludności w zależności od miejsca zamieszkania.

Kierunki działań dla celu 3.2. to m.in. :

- wzbogacanie zasobów środowiska i wdrożenie zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi, w tym zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich;
  - ochrona kulturowa regionu, wzbogacenie różnorodności krajobrazowej i kulturowej (w tym : rewaloryzacja wartościowych obiektów, układów urbanistycznych i przestrzeni publicznych, tworzenie parków kulturowych, turystycznych szlaków kultury regionalnej, poprawa bazy lokalowej i funkcjonowania placówek kultury).
- Cel 3.3. Rozwój ośrodków miejskich oraz funkcji metropolitalnych Lublina :
- rozwój większych i średnich miast województwa, wzmocnienie ich potencjału społeczno-ekonomicznego i turystycznego (w tym: wsparcie infrastruktury technicznej wspomagającej turystykę, usługi publiczne i rynkowe, zwiększenie sieci usług kultury, poprawa warunków życia mieszkańców poprzez modernizację infrastruktury społecznej i komunalnej);
  - rewitalizacja miast i zdegradowanych obszarów zurbanizowanych (w tym : rewitalizacja zabytkowej tkanki miejskiej)
  - rozwój układu ulicznego i infrastruktury technicznej miast (w tym infrastruktura rekreacyjna – ścieżki rowerowe i spacerowe);
  - racjonalna gospodarka przestrzenią powiązana z efektywną polityką urbanistyczno-architektoniczną (w tym poprawa skuteczności i znaczenia planowania przestrzennego dla rozwoju obszarów miejskich, wspieranie racjonalnej urbanizacji, poprawa estetyki i wizerunku miast).
- **Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w Województwie Lubelskim (Uchwała Nr CLXVIII/1984/08 przyjęta przez Zarząd Województwa Lubelskiego dnia 7 października 2008 r.)**

Koncepcja Programowo-Przestrzenna Rozwoju Turystyki i Rekreacji ustanawia główne cele i kierunki rozwoju sektora turystyki i rekreacji, syntezę diagnozy uwarunkowań rozwoju turystyki, identyfikację głównych rodzajów produktu turystycznego, waloryzację przestrzeni turystycznej województwa oraz źródła finansowania rozwoju turystyki. Wskazuje na rolę administracji publicznej oraz innych podmiotów w zakresie wsparcia rozwoju produktów turystycznych. Pokazuje główne potrzeby inwestycyjne na rzecz poprawy jakości przestrzeni turystycznej, zalecenie do planów zagospodarowania przestrzennego i wskaźniki monitorowania realizacji programu.

Do czynników atrakcyjności turystycznej wskazanych obszarów i rejonów zaliczono m.in. :

- występowanie zespołów i obiektów zabytkowych o wysokich walorach dziedzictwa kulturowego oraz sanktuariów;
- walory przyrodnicze i krajobrazowe;
- walory kulturowe;
- sposoby udostępniania walorów turystycznych obszarów.

Główne kierunki rozwoju sektora turystycznego to m.in. :

- turystyka krajoznawcza – indywidualna i zorganizowana (wycieczkowa) wykorzystująca dziedzictwo kulturowe, oparte o ekspozycję zabytków oraz bogatą i barwną historię regionu;
- turystyka promocyjna - związana z walorami turystycznymi lubelskiej wsi, z obyczajami czy twórczością ludową, walorami etnograficznymi, folklorem. Tradycje kultury ludowej

kultywowane są w wielu miejscowościach regionu, a ich ochronie i popularyzacji służy szereg festiwali i przeglądów. Obejmuje ona także promocję organizowanych przez organizacje i samorząd cyklicznych imprez artystycznych, folklorystycznych czy też sportowych.

Cel nadrzędny Koncepcji Programowo-Przestrzennej w Województwie Lubelskim zdefiniowano jako „Podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej województwa, zwiększenie ruchu turystycznego przy jednoczesnym zachowaniu walorów kulturowych i przyrodniczych regionu.

Dla realizacji celu nadrzędnego określono następujące priorytety, cele operacyjne i kierunki działań:

Priorytet 2. Kształtowanie walorów turystycznych województwa :

- Cel operacyjny 2.1. Podnoszenie atrakcyjności poprzez ochronę, ekspozycję zasobów kulturowych i przyrodniczych :
  - ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej;
  - ochrona kulturowa, wzbogacenie kulturowe regionu (m.in. ochrona i rewaloryzacja, a także podniesienie ekspozycyjności wszystkich zabytkowych zespołów architektonicznych obiektów drewnianych i murowanych oraz zespołów urbanistycznych);

Priorytet 3. Rozwój infrastruktury turystycznej i usług turystycznych :

- Cel operacyjny 3.3. Wsparcie rozwoju infrastruktury uzupełniającej :
  - dostosowanie istniejących placówek kultury do potrzeb ruchu turystycznego i ich szersze udostępnienie dla turystów.

- **Strategia rozwoju Powiatu Hrubieszowskiego na lata 2008-2015**

Historia powiatu hrubieszowskiego jest bardzo bogata. Dziedzictwo kulturowe regionu składa się zarówno z prehistorycznego świadectwa w postaci kurhanów, grodzisk i cmentarzysk jak i zabytków nieruchomych, na tle których na szczególną uwagę zasługują pałace i dwory (siedziby rodów władających w swoim czasie znacznymi dobrami. Na uwagę zasługują zespoły podworskie i okalające je parki z przełomu XIX i XX wieku) oraz architektura sakralna zdominowana przez cerkwie greckokatolickie i unickie oraz kościoły, XIX-wieczne kapliczki drewniane, zespoły poklasztorne i przydrożne krzyże, co w zasobie gminy Trzeszczany znajduje odzwierciedlenie w zespole pałacowym w Trzeszczanach, zespole dworskim w Nieleddwi, pozostałościach po zespołach dworskich w Mołodiatyczach i Zaborcach oraz trzeszczańskim kościele neogotyckim.

Strategia analizuje dziedzictwo kulturowe powiatu i wskazuje najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na jego terenie oraz identyfikuje podstawowe problemy jakim muszą sprostać Powiat oraz gminy Powiatu Hrubieszowskiego, tj. zdecydowana większość obiektów historycznych wymaga gospodarzy oraz zabiegów konserwatorskich i restauracyjnych. Stan niektórych z nich jest już trwałą ruiną i jako taki wymaga zabezpieczenia w związku z czym konieczne są właściwe działania i finansowanie.

Celem głównym strategii Powiatu Hrubieszowskiego jest:

"Poprawa warunków życia mieszkańców poprzez dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy".

Celem jego realizacji sformułowano pięć celów strategicznych, spośród których jeden zawiera zdefiniowane cele operacyjne odnoszące się do dziedzictwa kulturowego całego powiatu:

- Cel strategiczny nr 3. Budowa nowoczesnego społeczeństwa oraz zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki i rynku pracy.

- Kierunek działań 3.7. Wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w powiecie:
  - Zadanie 3.7.1. Rewitalizacja obiektów dziedzictwa kulturowego, rozwój turystyki i promocja powiatu.

Zadanie zostanie zrealizowane poprzez sporządzenie inwentaryzacji zabytków, oznaczenie indywidualnymi kodami budynków, budowli i miejsc; wydanie folderów o zabytkach i miejscach historycznych; promocję Powiatu, tradycje narodowych, historycznych i ludowych; dbałość o obiekty zabytkowe w szerokim tego słowa znaczeniu, a także organizowanie odczytów i innych imprez o promowaniu miejsc i obiektów historycznych oraz ochrona miejsc kultu religijnego.

Tabela 1. Szczegółowy opis zadania 3.7.1.

<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja i identyfikowalność obiektów dziedzictwa kulturowego, • renowacja obiektów i urządzeń zabytkowych oraz rewitalizacja miejsc mających znaczenie dla społeczności lokalnej, • wyposażenie w systemy alarmowe i inne, obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek pożarów, włamań, itp. 			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie	Muzeum im ks. St. Staszica w Hrubieszowie, powiatowa Biblioteka Publiczna, urzędy gmin z terenu powiatu, organizacje pozarządowe, szkoły	Działania ciągłe	PFRON, fundusze zewnętrzne

- **Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Hrubieszowskiego (Uchwała Nr XIII/93/2003 Rady Powiatu w Hrubieszowie z dnia 29 grudnia 2003 r.)**

Powiatowy program ochrony środowiska podlega skoordynowaniu ze wszystkimi sporządzonymi na szczeblu powiatowym programami sektorowymi, powiatowym programem rozwoju infrastruktury, planem gospodarowania odpadami i programami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Program koncentruje się na turystycznych walorach dziedzictwa kulturowego i definiuje charakter Hrubieszowszczyzny, szczególnie Doliny Bugu, który posiada wszystkie niezbędne elementy do tworzenia szlaków turystycznych, na których można urządzać miejsca „postoju” zarówno w obszarach niezabudowanych, jak też na terenach gdzie znajdują się obiekty zabytkowe, bądź będące w fazie organizacji ośrodki wypoczynku sezonowego zlokalizowane w obiektach szkolnych lub kwaterach prywatnych. Położenie na pograniczu Najważniejsze elementy korzystne dla rozwoju turystyki i turystyki wiejskiej to:

- walory krajobrazowe
- unikalna przyroda
- dość duża lesistość atrakcyjnych terenów Hrubieszowszczyzny
- bogata tradycja

Dodatkowym atutem są zachowane do dzisiaj obiekty zabytkowe i ich historia oraz zachowane elementy parków i pomniki przyrody.

Do obiektów i miejsc wartych zwiedzenia należą:

- barokowy poddominikański zespół klasztorny w Hrubieszowie,
- barokowy klasycystyczny dwór zw. Du Château w Hrubieszowie,
- zabytki grupy Masłomęckiej,
- zabytki kultury stryżowskiej,
- cerkwie greckokatolickie i XIX wieczne kapliczki drewniane,
- zespoły podworskie w Moroczynie i parki krajobrazowe,
- Pałac Świeżawskich w Dołhobyczowie,
- neogotycka świątynia w Dołhobyczowie (obecnie Kościół pw. MB Częstochowskiej),
- park dworski na Wieniawce,
- Wały Jagiellońskie w Horodle,
- wyspa w Kryłowie z ruinami zamku Ostrorogów,
- klasycystyczne pałace w Trzeszczanach i Werbkowicach,
- pozostałości parku w Nieleddwi,
- monastyr w Turkowicach,
- szlaki turystyczne biegnące od Sławatycz przez Włodawę, Hrubieszów, (tzw. Szlak Nadbużański).

Sformułowany na podstawie tej diagnozy cel rozwoju turystyki w powiecie opiera się na rozwoju różnych form aktywnego wypoczynku z zachowaniem cech i stanu środowiska naturalnego. Program zwraca jednak uwagę na zagrożenia wynikające z położenia większego nacisku na turystyczne aspekty regionu i proponuje kierunki działań je minimalizujące:

- przestrzeganie ustalonych zasad planów przestrzennego zagospodarowania gminy,
- dbałość o zabytki i pomniki przyrody,
- rozwój szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- edukacja ekologiczna.

5 UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Trzuszczany wykazuje zgodność z celami następujących gminnych dokumentów strategicznych:

- **Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Trzuszczany (Uchwała Nr X/92/2003 Rady Gminy w Trzuszczanach z dnia 22 października 2003 r.)**

Plan został sporządzony w oparciu o ustalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Trzuszczany, przyjętego uchwałą Nr XXV/155/97 Rady Gminy w Trzuszczanach z dnia 17 lipca 1997r. Jego ustalenia obejmują także ochronę dóbr kultury, do czego bezpośrednio odwołuje się paragraf 3 w Rozdziale II: ustalenia zasad ochrony dóbr kultury. Plan wymienia obszary i obiekty prawnie chronione, na które składają się obiekty i zespoły wpisane do rejestru zabytków oraz tereny i obiekty znajdujące się w ewidencji dóbr kultury.

- Obiekty i zespoły wpisane do rejestru zabytków objęte ochroną planu:

Tabela 2. Obiekty i zespoły wpisane do rejestru, objęte ochroną MPZP gminy Trzuszczany

Miejscowość	Obiekty
Józefin	<ul style="list-style-type: none"> • stanowisko archeologiczne nr 14 - kopiec (kurhan), nr rejestru Z C/141
Korytyna	<ul style="list-style-type: none"> • stanowisko archeologiczne nr 1 - kopiec (kurhan), nr rejestru Z C/140
Nieledew	<ul style="list-style-type: none"> • osiedle fabryczne przy d. cukrowni: budynek administracyjny, trzy budynki mieszkalne, cztery budynki gospodarcze, park, aleja, budynek mieszkalny z 1906r. z otoczeniem, nr rejestru A/1503
Trzuszczany	<ul style="list-style-type: none"> • kościół parafialny pw. Przenajświętszej Trójcy i Narodzenia NMP, cmentarz przykościelny i dzwonnica, nr rejestru A/1504 • d. zespół pałacowo-parkowy, a w nim: pałac, spichlerz, oficyna, park ze stawem, nr rejestru A/674 • cmentarz z I wojny z nagrobkami i drzewostanem, nr rejestru A/1577 • cmentarzysko kurhanowe na stanowisku archeologicznym nr 1, nr rejestru C/93

Na terenach i przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczeniu wszelkie zamierzenia inwestycyjne (w tym również podziały własnościowe) wymagają zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz uzyskania warunków i wytycznych konserwatorskich. Obowiązuje:

- zachowanie obiektów w stanie przestrzennie niezmienionym wraz z najbliższym otoczeniem oraz zagwarantowanie strefy widokowej na zabytek,
- zakaz sytuowania tymczasowej zabudowy i obudowania historycznych obiektów budynkami gospodarczymi i obiektami dysharmonijnymi,
- zachowanie w stanie istniejącym z zakazem ingerencji mechanicznej w strukturę kurhanów w m. Józefin, m. Trzuszczany i m. Korytyna oraz zakaz ich zabudowy.

Do terenów i obiektów znajdujących się w ewidencji dóbr kultury plan zalicza:

Tabela 3. Obiekty i tereny w ewidencji dóbr kultury objęte ochroną MPZP gminy Trzeszczany.

Miejscowość	Obiekty
Drogojówka	<ul style="list-style-type: none"> • kapliczka św. Onufrego, drewn., z XVIII w.
Mołodiatycze	<ul style="list-style-type: none"> • dawny budynek Urzędu Gminy, obecnie mieszkania, drewniany z lat 20-tych XX w. • dawna oficyna dworska, murowana w 2 poł. XIX wieku • cmentarz prawosławny, nieczynny (XIX w.) • pozostałości parku dworskiego z XIX w.
Nieledew	<ul style="list-style-type: none"> • figura Św. Jana, kamienna (1845r.) • figura z krzyżem, na kopcu, kamienna (poł. XIX w.) • d. dwór murowany (2 poł. XIX w.), d. oficyna dworska murowana (k. XIX w.), d. rządówka drewniana (k. XIX w.), lodownia dworska mur.-ziemna (k. XIX w.) • d.cukrownia, b.przetwórnica, murowana (1899r.), magazyn murowany (1899r.) • cmentarz prawosławny, nieczynny (XIX w.) • park dworski z 2 poł. XIX w.
Trzeszczany	<ul style="list-style-type: none"> • kaplica grobowa Bielskich, murowana w 1926r., na cmentarzu grzebalnym • kaplica grobowa Tuszowskich, murowana w pocz. XX w., na cmentarzu grzebalnym • kapliczka słupowa, drewniana z XIX w. • d. stajnia dworska, murowana w pocz. XX w., d. lodownia dworska, murowano-ziemna z 1 poł. XIX w., ogrodzenie murowane (XIX w.)
Zaborce	<ul style="list-style-type: none"> • pozostałości parku dworskiego z pocz. XX w.
Zadębce	<ul style="list-style-type: none"> • cmentarz prawosławny, nieczynny (XIX w.) • pozostałości parku dworskiego z k. XIX w.

Na terenach i przy obiektach znajdujących się w ewidencji dóbr kultury prace inwestycyjne (remonty, rozbudowa, nadbudowa, rozbiórki, itp.) powodujące znaczne zmiany w tych obiektach, wymagają uzyskania opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W przypadku rozbiórki obiektu o charakterze zabytku obowiązuje wykonanie inwentaryzacji architektonicznej i fotograficznej oraz przekazanie jej do archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prace ziemne przy inwestycjach realizowanych w obszarze stanowisk archeologicznych należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym. W uzasadnionych przypadkach może nastąpić konieczność wykonania badań wyprzedzających. Ochronie na mocy planu podlegają cmentarze, dla których obowiązuje utrzymanie funkcji, zachowanie historycznych nagrobków, alejek i drzewostanu. Ochronie polegającej na zachowaniu i utrzymaniu podlegają również figury, kapliczki, krzyże przydrożne wraz z towarzyszącym drzewostanem i małą architekturą.

- **Strategia rozwoju lokalnego gminy Trzeszczany na lata 2007-2015 (Uchwała Nr XII/73/2007 Rady Gminy w Trzeszczanach z dnia 28 listopada 2007 r.)**

Dokument powstał m.in. w oparciu o MPZP Gminy Trzeszczany, studium uwarunkowań gminy (w aktualizacji) oraz strategię rozwoju województwa lubelskiego, stąd też przedstawiona w nim charakterystyka pokrywa się zarówno z tam przedstawioną jak i omówioną w niniejszym programie opieki nad zabytkami. Strategia rozwoju lokalnego gminy przedstawia misję rozwojową, którą jest wykreowanie gminy Trzeszczany jako ośrodka gdzie stale podnosi się poziom życia mieszkańców następuje rozwój podstawowej gałęzi jaką jest rolnictwo oraz dywersyfikacja w kierunku rozwoju MSP i turystyki. Założenie te pokrywa się z postulowaną wizją rozwoju gminy. Na tej podstawie opracowano dwa główne cele strategiczne:

Cel 1. Wzrost konkurencyjności lokalnej gospodarki.

Cel 2. Poprawa atrakcyjności gminy oraz rozwój zasobów ludzkich, związany z troską o dziedzictwo kulturowe: stan obiektów zabytkowych jest niezadowalający, jednak prace renowacyjne mogą zapewnić im odpowiedni wygląd i stan techniczny, co będzie skutkowało nie tylko zachowaniem tych dóbr dla przyszłych pokoleń ale również przyczyni się do podniesienia atrakcyjności turystycznej gminy. Poprawa bazy infrastrukturalnej wraz z podniesieniem poziomu wykształcenia i wiedzy mieszkańców powinna wpłynąć nie tylko na zahamowanie niekorzystnych czynników demograficznych występujących na terenie gminy ale również pobudzić aktywność mieszkańców stworzyć tzw. społeczeństwo obywatelskie, wpłynąć na rozwój kultury, oświaty oraz sportu na terenie gminy.

Cel drugi realizowany jest przez trzy priorytety:

Priorytet 2.1. Rozwój infrastruktury społecznej i komunikacyjnej.

Priorytet 2.2. Zachowanie i wzmocnienie walorów kulturowych i ochrony środowiska.

Priorytet 2.3. Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Priorytet 2.2. głosi, iż należy podjąć właściwe działania inwestycyjne, które z jednej strony powstrzymają dalszą degradację tkanki zabytkowej gminy, a z drugiej strony stworzą szansę na rozwój turystyki gminy. Odrestaurowanie zabytków poprawi w znacznym stopniu ład przestrzenny i wygląd estetyczny gminy, co z kolei przyciągnie turystów na teren gminy.

Horyzont czasowy strategii rozciąga się do roku 2015, co daje jej jeszcze odpowiednią ilość czasu na położenie właściwego nacisku na realizację wyznaczonych celów rozwojowych.

5.2 Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Trzeszczany

5.2.1 Zarys historii gminy Trzeszczany

Trzeszczany najprawdopodobniej istniały już w dawnych czasach słowiańskich. Jedna z legend mówi, że jej nazwa pierwotnie brzmiała "Trzyściany", a to za sprawą trzech ścian lasu okalających miejscowość.

Nie ma żadnych materiałów źródłowych potwierdzających tę etymologię, tak jak i brak jakichkolwiek konkretnych informacji na temat terenów gminy w dalekiej przeszłości. Najstarsza wzmianka nt. miejscowości należących do gminy Trzeszczany pojawia się nt. Nieleddwii w 1444, choć źródła archeologiczne pozwalają domyślać się, że początki miejscowości sięgają XIII/XIV wieku. Same Trzeszczany po raz pierwszy wzmiankowane w 1468 roku, gdy wieś administracyjnie przynależała do powiatu horodelskiego. Wedle rejestru poborowego z 1472 r. były tu dwa działki uboższej szlachty: Piotra Koszela oraz braci Franciszka i Ziemiashka. Istniały tu wówczas 2 karczmy zajezdne. Natomiast według innego rejestru, z 1578, występowało we wsi 5 części szlacheckich (m. in. Łuszczewskich) na 5,75 łana (130,2 ha) gruntów uprawnych. Zgodnie z kronikami Szkoły Podstawowej w Trzeszczanach, szkoła działała już na przełomie XVIII i XIX wieku, wówczas jako 1-klasowa szkoła rosyjska. Według spisu z 1827 r. wieś liczyła 66 domów oraz 428 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 już 155 domów oraz 896 mieszkańców. W Trzeszczanach funkcjonował także browar, którego moc produkcyjna wg źródeł z 1879 roku wynosiła 3 430 wiader piwa. W 1894 r. Cały majątek zakupił dziedzic Jan Bielski. Rok później, wieś Nieleddew zyskała nowego właściciela. Został nim Eustachy Świeżawski. Założył w Nieleddwi park, a w 1898 r. wybudował cukrownię, przy której powstało osiedle mieszkaniowe (część istnieje do dziś).

Przed II wojną światową funkcjonowało w okolicy Trzeszczan sporo obiektów produkcji przemysłowej. W Leopoldowie była gorzelnia, w Majdanie Wielkim cegielnia, działały dwa wiatraki w Mołodiatyczach, a także cukrownia w Nieleddwi. Krajobraz kulturowy tworzyły m.in. kościoły, niewielkie drewniane cerkiewki, jak np. ta nieistniejąca, znana z reprodukcji w Mołodiatyczach

oraz okazałe dwory Świeżawskich w Nieleddwi, Bielskich w Trzeszczanach i Horodyskich w Mołodiatyczach i Zaborcach.

5.2.2 Zabytki nieruchomości gminy Trzeszczany

Gmina Trzeszczany, jako gmina typowo rolnicza, nie posiada wysoce rozwiniętego zasobu zabytków nieruchomości. Z drugiej strony jej obszar od zawsze był strefą wzajemnego przenikania się kultur. Wpływy polskie, ruskie, litewskie, tatarskie i żydowskie, a tym samym wpływy katolickie, prawosławne, judaistyczne i muzułmańskie stworzyły eklektyczny klimat kulturowego pogranicza, który wpłynął na kształt zasobu zabytków nieruchomości na jej terenie. Na szczególne uznanie zasługuje architektura sakralna w gminie, obecna pod postacią **Kościola p.w. Trójcy Przenajświętszej i Narodzenia Najświętszej Marii Panny** z l ćw. XX w., licznych kaplic (św. Jana w Trzeszczanach, kaplice grobowe Tuszowskich i Wieczerzańskich) oraz figur w Nieleddwi. Obecny kościół powstał nieopodal miejsca, w którym dawniej stał pierwotny kościół – drewniana świątynia. Projekt wykonał architekt Stefan Szyller. Jest on rzadkim przykładem na Zamojszczyźnie stylu neogotyckiego. Obiekt nieregularnością bryły nawiązuje do romantycznej wersji neogotyku, mającej źródło w XIX w. Natomiast ceglana fakturą nieotynkowanych elewacji łączy się z tradycją nurtu gotyku nadbałtyckiego. Zbudowany z cegły, dachy pokryte blachą miedzianą. Jest orientowaną, trójnawową halą z pięcioprzęsłowymi nawami, na rzucie wydłużonego prostokąta. Ma wysoką wieżę wyrastającą po północno-zachodnim narożniku korpusu posiadającą rzut kwadratu; jest pięciokondygnacyjna, w dole czworoboczna a w najwyższej kondygnacji ośmioboczna i zwieńczona smukłą iglicą. Korpus świątyni jest o połowę niższy od wieży, pokrywa go dwuspadowy dach. Po bokach wschodniego szczytu korpusu ujmują go dekoracyjne sterczyny w formie wieżyczek, a z wierzchołka wyrasta wieżyczka sygnaturki. Prezbiterium jest niższe i węższe od korpusu, dwuprzęsłowe, nakryte dachem dwuspadowym, a nad absydą trójpołaciowym. Kaplica i zakrystia, usytuowane po obu stronach prezbiterium są z kolei niższe od prezbiterium i osłonięte dachami pulpityowymi. W kościele występują zróżnicowane sklepienia: krzyżowo - żebrowe w nawach, prezbiterium oraz zakrystii i kaplicy; w kruchtach gwiaździste, a kolebkowe w przedsionku krucht głownej.

W roku 2013 w kościele przeprowadzono prace remontowo – konserwacyjne wewnątrz budynku (malowanie ścian i sufitu). Ponadto pozyskano środki z funduszy Unii Europejskiej (PROW) dzięki którym sfinansowano prace remontowe na zewnątrz kościoła. Prace polegały między innymi na oczyszczaniu ścian ceglanych z roślinnych narośli, spoinowaniu ścian, impregnacji ścian od wilgoci a także remont schodów wejściowych.

Gmina Trzeszczany posiada na swoim terenie także przykłady XIX-wiecznej architektury rezydencjonalnej i jej pozostałości, tj.:

Zespół pałacowo-parkowy w Trzeszczanach, wpisany do rejestru zabytków - obejmuje obszar około 13 ha. Na zabudowę składają się obiekty zabytkowe: pałac, oficyna, spichlerz, piwnica oraz rządcówka i dawne budynki gospodarcze (znacznie przebudowane). W oficynie utrzymano funkcję mieszkalną. Pałac założony jest na planie prostokąta: dwutraktowy w części środkowej z hallem i salonem. Pierwotne wnętrza częściowo przebudowane wtórnymi podziałami ścianek. Wyposażenie w dużej części zniszczone. Zachowały się pierwotne drewniane schody na I piętro z fragmentami ozdobnej balustrady. W salonie I piętra strop i fryz ozdobiony złożonymi sztukateriami (liczne ubytki). Częściowo zachowana została stolarka drewniana. Budynek jest w złym stanie technicznym, zawilgocony, zagrzybiony. W salonie parteru i I piętra odpada sufit i tynk. Konstrukcja i pokrycie dachu do natychmiastowej wymiany. Brak obróbek blacharskich. Elewacje zniszczone, odpadające tynki, ubytki muru, liczne pęknięcia. Posadzki i podłogi zniszczone. Ubytki w balustradzie schodowej.

W 1928 roku park pałacowy uległ modyfikacji poprzez wytyczenie nowych alejek oraz nowe nasadzenia, zachowane do dnia dzisiejszego. Dalszych przekształceń dokonano w okresie powojennym, majątek uległ parcelacji, a park z zabudową i dawny folwark przejął w 1952r. Państwowy Ośrodek Maszynowy. W 1993 roku całość stała się własnością Gminy Trzeszczany. Park zachował się w granicach historycznych jego kształt zbliżony jest do kwadratu ukierunkowanego przekątną północ-południe. Jego powierzchnia wynosi około 9,0 ha. Park jest z ogrodem spacerowym i trzema stawami założonymi na cieku wodnym.

Całość zespołu pałacowo - parkowego jest w złym stanie. Budynki są zawilgocone, ubytki murów, stolarka zdewastowana, pokrycia dachowe do wymiany. Park jest zaniedbany, drzewostan nie pielęgnowany. W dobrym stanie znajduje się tylko oficyna, która była remontowana w 1996 i 1997 roku. Od 2006r. zespół pałacowo- parkowy jest własnością prywatnego przedsiębiorcy.

Zespół dworski w Nieleddwi – składa się z dworu murowanego z drugiej połowy XIX w., oficyny (koniec XIX w.), piwnicy (magazynu), rządcówki drewnianej(koniec XIX w.), lodowni mur.- ziem. (koniec XIX w.) oraz parku z drugiej połowy XIX wieku. Południową część zespołu zajmuje dawne gumno z szeregiem budynków gospodarczych. Wschodni narożnik zespołu zajmuje dawna rządcówka, obok której usytuowano figurę św. Jana Chrzyciela z 1845r. W południowej części zlokalizowano mieszkalne budynki dworskie i park . W północnym narożniku leży staw o kształcie zbliżonym do kwadratu.

Układ ścieżek w parku jest nieczytelny, zachowany jest fragment ogrodu ozdobnego, fragment szpalerów lipowych. Dobrze zachowany jest staw. Zespół budynków dworskich jest w średnim stanie technicznym, zużyta stolarka, miejscami odpadający tynk.

Na zespół dworski składa się również piwnica, która obecnie jest własnością prywatna i służy jako magazyn.

Pozostałości parku dworskiego w Zaborcach - pozostałości naturalistycznego parku dworskiego z początku XX w. w Zaborcach o powierzchni 4 ha. Z dawnej kompozycji zachowały się jedynie fundamenty dworu, dwa wnętrza parkowe, resztki alei grabowej, część drzew parkowych, fragmenty kompozycji krzewów, jedna droga parkowa, przetrzebiony sad jabłoniowy, fragment szpalerów topolowych, wnętrza po sadzie wiśniowym, szpalery lipowy i wierzbowy, kilka starych orzechów i śliw. Kompozycja parku jest częściowo czytelna. Czytelny jest podział terenu na podstawowe części funkcjonalne - stawy, folwark, park i dwa sady.

Pozostałości parku dworskiego w Zadębcach – z końca XIX w. Stan zachowania kompozycji jest bardzo zły, jego układ jest praktycznie nieczytelny. Odtworzenie pierwotnego kształtu parku wymagałoby daleko posuniętej inwentaryzacji powiązanej z działaniami rewitalizacyjnymi.

Dawniej w Leopoldowie istniało założenie folwarczno-ogrodowe. Obecnie jednak nie istnieje.

Do równie interesujących zalicza się jedyny przykład zabytkowej architektury przemysłowej/produkcyjnej pod postacią **zabudowań dawnej cukrowni** w Nieleddwi z 1898 r. Zespół składa się z budynku administracyjnego koniec XIX w.(dawny dom dyrektora cukrowni) oraz trzech budynków mieszkalnych, trzech budynków gospodarczych i parku. Cukrownia została założona przez rodzinę Swieżawskich, którzy wzniesli dla jej potrzeb kompleks budynków produkcyjnych. W 1915 r. cukrownię spalono, a następnie odbudowano w latach 1918-21. W 1950 roku utworzono wytwórnię win w Nieleddwi, następnie w 1968 r. przekształcono ją w zakład przemysłu owocowo- warzywnego.

Zespół zachowany jest w stanie wymagającym interwencji, o ile część budynków (mieszkalny, administracyjny) jest w stanie dobrym, o tyle budynki gospodarcze są znacznie zaniedbane, wymagające odwilgocenia, uzupełnienia ubytków w tynkach i dachach.

W przypadku parku ze stawem, zachowana jest zieleń ozdobna przy budynku administracyjnym dawnej cukrowni. Zajmuje około 90 m przylegając bezpośrednio do drogi z Zadębiec do Hrubieszowa. Zachowana jest cała aleja lipowa, wymaga jednak zabiegów pielęgnacyjnych i leczniczych.

W 2012 roku Gmina Trzeszczany zrealizowała inwestycje w postaci zagospodarowania parku w Nieleddwi. Pozyskała na ten cel pieniądze z funduszy Unii Europejskiej z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich Oś Leader w kwocie około 145 000 zł. Zakres robót obejmował między innymi wykonanie trawników parkowych, nasadzenia drzew, pielęgnację istniejących drzew, renowację i odmulanie stawu, wykonanie i montaż altany, wykonanie alejek parkowych oraz montaż ławek i koszy na śmieci.

5.2.3 Zabytki archeologiczne

Zasób archeologiczny Gminy Trzuszczany jest dość dobrze rozpoznany, natomiast jego wartość poznawcza wymaga aktualizacji. Udokumentowane stanowiska archeologiczne są rozmieszczone dość równomiernie. Najstarsze, dobrze określone chronologicznie ślady osadnictwa ludzkiego pochodzą z neolitu – młodszej epoki kamienia z początków IV tys. p.n.e. (istnieją także stanowiska z prehistorii nieokreślonej). Epoka kamienia na terenie gminy to również nieokreślone kulturowo stanowiska w Zadębcach, Mołodiatyczach czy Nieleddwi. Wiele stanowisk pradziejowych odkrytych na obszarze obecnej gminy Trzuszczany nie posiada, ze względu na zbyt mały materiał dowodowy, zaklasyfikowania kulturowego. Wraz z zanikiem osadnictwa epoki brązu od wczesnej epoki żelaza brak znalezionych jakichkolwiek śladów osadnictwa ludzkiego na tych terenach. Pojawia się ono dopiero we wczesnym średniowieczu. Dalszy rozwój osadnictwa dokumentują wpisane do rejestru zabytków kurhany w Józefinie (rejestr C/141), Korytynie (rejestr C/140) oraz cmentarzysko kurhanowe w Trzuszczanach (rejestr C/93), stanowiące cenne świadectwo historii. Zlokalizowane na terenie gminy stanowiska archeologiczne obfitują również w znaleziska z okresu nowożytnego.

5.2.4 Dziedzictwo niematerialne

Na terenie gminy Trzuszczany nie funkcjonuje żadna jednostka wystawiennicza. Funkcję głównego ośrodka kulturalnego pełni Gminny Ośrodek Kultury w Trzuszczanach, w skład którego wchodzi Dom Kultury w Nieleddwi oraz Gminna Biblioteka Publiczna w Trzuszczanach w raz z filią w Nieleddwi. Ponadto istnieją Koła Gospodyń Wiejskich i świetlice wiejskie. Aktywnie w sferze kulturalnej działają także: STOWARZYSZENIE „MOŁODIATYCZE TO MY”, STOWARZYSZENIE „OSTRÓWEK-DOM RODZINNY”, STOWARZYSZENIE „KAMIENIE MIŁOWE” oraz FUNDACJA „PODAJ DŁOŃ”.

Gminny Ośrodek Kultury prowadzi działalność zgodną ze statutem, której celem jest realizacja zadań w zakresie wyzwalania aktywności kulturalnej mieszkańców gminy, ochrony i kultywowania lokalnych wartości kulturowych oraz rozwoju i zaspokajaniu potrzeb czytelniczych. Przedmiotem działalności GOK jest szeroko rozumiana edukacja kulturalna – szczególnie dzieci i młodzieży, opieka nad amatorskim ruchem artystycznym i twórczością ludową, koordynacja działalności kulturalnej na terenie gminy, organizowanie imprez rekreacyjnych, rozrywkowych, turystycznych, przedstawień, spotkań, koncertów, wystaw itp., gromadzenie i opracowywanie zbiorów bibliotecznych służących rozwijaniu czytelnictwa oraz zaspokajaniu potrzeb informacyjnych i samokształceniowych.

5.2.5 Miejsca pamięci

Na terenie gminy Trzuszczany funkcję miejsc pamięci pełnią głównie cmentarze. W Mołodiatyczach, Nieleddwi i Zadębcach znajdują się nieczynne XIX-wieczne cmentarze prawosławne. Są one w znacznej części zaniedbane, zachowała się jedynie część nagrobków, kamienne, betonowe, żeliwne i drewniane krzyże oraz obeliski, widoczne są także mogiły ziemne. Cmentarze w Nieleddwi i Mołodiatyczach są odkrzaczone. Ogrodzenia cmentarzy są wybrakowane, drzewostan je okalający – niewielki.

W Trzuszczanach nadal funkcjonuje cmentarz rzymskokatolicki. Najstarszym zachowanym nagrobkiem na jego terenie jest nagrobek z inskrypcją z 1828 r. Zachowało się także około 50 kamiennych i żeliwnych nagrobków sprzed 1945 r., w tym 3 z pierwszej połowy XIX w. Ponadto, znajdują się tam trzy zabytkowe kaplice grobowe murowane z pierwszej połowy XX w. - kaplica grobowa Bielskich, kaplica grobowa Tuszowskich oraz najmłodsza – kaplica grobowa Wieczerzańskich. Kaplica Bielskich jest w złym stanie technicznym, widocznie zaniedbana, jej pokrycie dachowe wykazuje ubytki. Pozostałe kaplice w stanie dobrym. Na terenie cmentarza występują również liczne krzyże na postumentach w postaci : walców, obelisków, prostopadłościanów i kopców z kamieni.

Na cmentarzach można znaleźć miejsca upamiętniające powstańców styczniowych, żołnierzy z I wojny światowej, ofiary wojny polsko- bolszewickiej z 1920r., żołnierzy Września 1939 r. zabitych przez hitlerowców lub zamordowanych przez Armię Czerwoną; partyzantów poległych w walce z Niemcami

i UPA, a także ludność cywilną - ofiary mordów hitlerowskich i UPA z lat 1939-1945 oraz powojennej partyzantki antykomunistycznej.

W miejscowościach Drogojówka, Korytyna, Ostrówek, Trzeszczany Pierwsze i Zaborce znajdują się miejsca pamięci narodowej- pomniki, upamiętniające poległych w walkach podczas II wojny światowej.

Ponadto, na terenie gminy Trzeszczany występują liczne pomniejsze kapliczki i figury o charakterze kultowym. Zaliczają się do nich: XVIII-to wieczna, drewniana kapliczka św. Onufrego w Drogojówce; kamienna figura św. Jana z 1845 r. oraz figura z krzyżem z XIX w; kapliczka słupowa w Trzeszczanach.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1 Zabytki nieruchome w wojewódzkim rejestrze zabytków

Poniższa tabela zawiera zestawienie obiektów na terenie gminy, które zostały wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 4 . Gmina Trzuszczany– wojewódzki rejestr zabytków

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Rejestr
1.	Nieledew	Osiedle fabryczne przy cukrowni	XIX/XX w.	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
2.	Nieledew	Budynek administracyjny	k. XIX w.	j.w.
3.	Nieledew	3 domy mieszkalne	pocz. XX w.	j.w.
4.	Nieledew	3 budynki gospodarcze	pocz. XX w.	j.w.
5.	Nieledew	Park z aleją	pocz. XX w.	j.w.
6.	Trzuszczany	Kościół par. p.w. Świętej Trójcy i Narodzenia NMP,	1913-1923	Rejestr: A/1504 Data: 26.06.1986.
7.	Trzuszczany	Dzwonnica	XIX w.	j.w.
8.	Trzuszczany	Cmentarz kościelny	XVIII/XIX w.	j.w.
9.	Trzuszczany	Cmentarz rzymsko-katolicki	pocz. XIX w.	Rejestr: A/1577 Data: 20.03.1989
10.	Trzuszczany	Zespół pałacowy	1 poł. XIX w.	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973
11.	Trzuszczany	Pałac	pocz. XIX w.	j.w.
12.	Trzuszczany	Oficyna	pocz. XIX w.	j.w.
13.	Trzuszczany	Spichlerz	pocz. XIX w.	j.w.
14.	Trzuszczany	Park	pocz. XIX w.	j.w.

5.3.2 Pozostałe zabytki nieruchome w wojewódzkiej ewidencji zabytków

W ewidencji prowadzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajdują się następujące, wymienione w Tabeli 5. obiekty:

Tabela 5 . Gmina Trzeszczany – wojewódzka ewidencja zabytków

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie
1.	Drogojówka	kapliczka św. Onufrego	XVIII wiek
2.	Leopoldów	Założenie folwarczno-ogrodowe	Nieustalone
3.	Mołodiatycze	Cmentarz prawosławny	2 połowa XIX wieku
4.	Mołodiatycze	Budynek Urzędu Gminy	lata 20 XX wieku
5.	Mołodiatycze	Oficyna dworska	2 połowa XIX wieku
6.	Mołodiatycze	Pozostałości parku	XIX wiek
7.	Nieledew	Cmentarz prawosławny	koniec XIX wieku
8.	Nieledew	Cmentarz parafialny	2 połowa XX wieku
9.	Nieledew	Dawna cukrownia	1898
10.	Nieledew	Magazyn	XIX/XX w.
11.	Nieledew	Dwór	2 połowa XIX wieku
12.	Nieledew	Figura św. Jana	1845
13.	Nieledew	Figura z krzyżem	1907
14.	Nieledew	Lodownia	koniec XIX wieku
15.	Nieledew	Oficyna dworska	koniec XIX wieku
16.	Nieledew	Park dworski	koniec XIX wieku

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie
17.	Nieledew	Rządcówka	koniec XIX wieku
18.	Trzeszczany	Kaplica św. Jana	ok. połowy XIX wieku
19.	Trzeszczany	Kapliczka słupowa	XIX wiek
20.	Zaborce	Pozostałości parku dworskiego	początek XX wieku
21.	Zadębce	Cmentarz prawosławny	XIX wiek

5.4 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

5.4.1 Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Trzeszczany

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Po wejściu w życie nowelizacji Gmina Trzeszczany przystąpiła do prac związanych z powołaniem do życia Gminnej Ewidencji Zabytków. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661), jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.

KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIEMUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa	2. Czas powstania	Trzeszczany
Pałac	pocz. XIX w.	
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym		4. Adres
		Trzeszczany 134, działka nr 325/17
		5. Przynależność administracyjna
		Województwo lubelskie
		Powiat hrubieszowski
		Gmina Trzeszczany
		6. Forma ochrony
		Rejestr: A/674
		7. Opracowanie karty Autor: R. Ruszczyk Data: 2013-07-01

Rysunek 1. Wzór karty Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Trzeszczany

Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku oraz miejsce jego położenia lub przechowywania. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Trzeszczany została przygotowana według specyfikacji przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków dokonano weryfikacji zasobu znajdującego się w wykazie Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod kątem stanu faktycznego. Uwzględniając Obwieszczenie nr 1/2013 z dnia 22 stycznia 2013.

5.4.2 Zabytki nieruchomości

Po uporządkowaniu i skatalogowaniu gminnego zasobu zabytków nieruchomości, w Gminnej Ewidencji Zabytków umieszczono obiekty, które prezentuje tabela 6.

Tabela 6. Gmina Trzeszczany – gminna ewidencja zabytków – zabytki nieruchomości

L.p.	Miejscowość	Działka	Obiekt	Datowanie	Forma ochrony
1.	Drogojówka	179/1	Kapliczka św. Onufrego	XVIII wiek	
2.	Mołodiatycze	635	Cmentarz prawosławny	2 połowa XIX wieku	
3.	Mołodiatycze	343/2	Budynek Urzędu Gminy	lata 20 XX wieku	
4.	Mołodiatycze	793/1	Oficyna dworska	2 połowa XIX wieku	
5.	Mołodiatycze	793/1	Pozostałości parku	XIX wiek	
6.	Nieledew	896	Cmentarz prawosławny	koniec XIX wieku	
7.	Nieledew	15/1	Cmentarz parafialny	2 połowa XX wieku	
8.	Nieledew	423/20	Dawna cukrownia	1898	
9.	Nieledew	952/26	Dwór	2 połowa XIX wieku	
10.	Nieledew	952/5	Figura św. Jana	1845	
11.	Nieledew	424	Figura z krzyżem	1907	
12.	Nieledew	952/3	Lodownia	koniec XIX wieku	
13.	Nieledew	952/57	Oficyna dworska	koniec XIX wieku	
14.	Nieledew	952/67;952/66; 952/60;926/5	Park dworski	koniec XIX wieku	
15.	Nieledew	952/5	Rządcówka	koniec XIX wieku	
16.	Nieledew	652/3	Budynek administracji	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.

L.p.	Miejscowość	Działka	Obiekt	Datowanie	Forma ochrony
17.	Nieledew	423/20	Budynek administracji 2	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
18.	Nieledew	652/11	Budynek mieszkalny	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
19.	Nieledew	652/10	Budynek mieszkalny	początek XX wieku	Rejestr A/1503 Data: 27.03.1986.
20.	Nieledew	641/14	Budynek mieszkalny	1906	Rejestr A/1503 Data: 27.03.1986.
21.	Nieledew	652/11	Budynek Gospodarczy	początek XX wieku	Rejestr A/1503 Data: 27.03.1986.
22.	Nieledew	652/11	Budynek Gospodarczy	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
23.	Nieledew	652/10	Budynek Gospodarczy	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
24.	Nieledew	652/9;651	Park, aleja	początek XX wieku	Rejestr: A/1503 Data: 27.03.1986.
25.	Trzeszczany	357;360; 361;362	Cmentarz parafialny	2 połowa XIX wieku	Rejestr: A/1577 Data: 20.03.1989
26.	Trzeszczany	357	Kaplica grobowa Bielskich	1926	
27.	Trzeszczany	357	Kaplica grobowa Tuszowskich	lata 30 XX wieku	
28.	Trzeszczany	360	Kaplica grobowa Wieczerszańskich	lata 50 XX wieku	
29.	Trzeszczany	3/1	Kaplica św. Jana	ok. połowy XIX wieku	
30.	Trzeszczany	258	Kapliczka słupowa	XIX wiek	

L.p.	Miejscowość	Działka	Obiekt	Datowanie	Forma ochrony
31.	Trzeszczany	238	Kościół p.w. Trójcy Przenajświętszej i Narodzenia Najświętszej Marii Panny	1913-1923	Rejestr: A/1504 Data: 26.06.1986.
32.	Trzeszczany	238	Dzwonnica	XIX wiek	Rejestr: A/1504 Data: 26.06.1986.
33.	Trzeszczany	325/17	Fragmenty ogrodzenia	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
34.	Trzeszczany	325/15	Oficyna dworska	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
35.	Trzeszczany	325/17	Pałac	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
36.	Trzeszczany	325/17	Park	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
37.	Trzeszczany	325/17	Piwnica	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
38.	Trzeszczany	325/17	Spichlerz	początek XIX wieku	Rejestr: A/674 Data: 13.04.1973.
39.	Zaborce	202/8	Pozostałości parku dworskiego	początek XX wieku	
40.	Zadębce	446	Cmentarz prawosławny	XIX wiek	

5.4.3 Zabytki archeologiczne

Po uporządkowaniu i skatalogowaniu gminnego zasobu stanowisk archeologicznych, w Gminnej Ewidencji Zabytków umieszczono obiekty, które prezentuje tabela 7.

Tabela 7. Gmina Trzeszczany – gminna ewidencja zabytków – stanowiska archeologiczne

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
1.	85-92/212	Zadębce	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, I-II ok. epoki brązu	
2.	85-93/12	Zadębce-Kolonia	Osada, osada?, ślad osadnictwa, osada?	Neolit, wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	
3.	85-93/118	Zadębce	Ślad osadnictwa, osada?	Neolit, pradzieje nieokreślone	
4.	85-93/119	Zadębce	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
5.	85-93/120	Zadębce	Osada?, osada, osada	Okres lateński, XII-XIII w., okres nowożytny	
6.	85-93/121	Zadębce	Osada?, osada?, osada, osada?	Neolit, wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halszacki, okres lateński	
7.	85-93/122	Zadębce	Osada?	Epoka brązu	
8.	85-93/123	Zadębce	Osada?	Wczesna epoka brązu	
9.	85-93/124	Zadębce	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
10.	85-93/125	Zadębce	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, pradzieje nieokreślone	
11.	85-93/126	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
12.	85-93/127	Zadębce-Kolonia	Osada?, osada	Epoka brązu, wczesne średniowiecze	
13.	85-93/128	Zadębce	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, pradzieje nieokreślone	
14.	85-93/129	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
15.	85-93/130	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
16.	85-93/131	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
17.	85-93/132	Zadębce-Kolonia	Osada?	Epoka brązu	
18.	85-93/133	Zadębce-Kolonia	Osada?, osada?	Wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halszacki	
19.	85-93/134	Zadębce-Kolonia	Osada, osada?	Wczesna epoka brązu, IV ok. epoki brązu	
20.	85-93/135	Zadębce-Kolonia	Osada?, ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu, pradzieje nieokreślone	
21.	85-93/136	Zadębce-Kolonia	Osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu, pradzieje nieokreślone	
22.	85-93/137	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa, osada	Neolit, pradzieje nieokreślone	
23.	85-93/138	Zadębce-Kolonia	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
24.	85-93/139	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa	Neolit	
25.	85-93/140	Zadębcze-Kolonia	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, wczesna epoka brązu, IV ok. epoki brązu, nieokreślone	
26.	85-93/141	Zadębcze-Kolonia	Osada, osada?, osada, ślad osadnictwa	Neolit, wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halsztacki, wczesne średniowiecze, XVIII w.	
27.	85-93/142	Zadębcze-Kolonia	Osada?, ślad osadnictwa	Neolit, okres wpływów rzymskich	
28.	85-93/143	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa	Neolit	
29.	85-93/144	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa	Neolit	
30.	85-93/145	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
31.	85-93/146	Zadębcze-Kolonia	Osada, ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze, pradzieje nieokreślone	
32.	85-93/147	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
33.	85-93/148	Zadębcze-Kolonia	Osada	Epoka brązu	
34.	85-93/149	Zadębcze-Kolonia	Osada?	Pradzieje nieokreślone	
35.	85-93/207	Zadębcze-Kolonia	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, epoka brązu/okres halsztacki, XVIII-XIXw.	
36.	86-91/40	Ostrówek	Osada?	Wczesna epoka brązu	
37.	86-92/1	Trzeszczany Pierwsze	Cmentarzysko kurhanowe	?	Rejestr: C/ 93
38.	86-92/2:	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	136-161 r. n.e.	
39.	86-92/3	Trzeszczany Pierwsze	Osada	Neolit	
40.	86-92/4	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Neolit	
41.	86-92/5	Trzeszczany Pierwsze	Osada	Wczesne średniowiecze	
42.	86-92/7	Józefin	Ślad osadnictwa	?	
43.	86-92/8	Ostrówek	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
44.	86-92/9	Drogójówka	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, neolit, neolit, neolit	
45.	86-92/10	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Nieokreślone, wczesne średniowiecze, kultura nowożytna	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
46.	86-92/11	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada, osada, ślad osadnictwa	Kultura łużycka, wczesne średniowiecze, średniowiecze, nieokreślone	
47.	86-92/12	Trzeszczany Pierwsze	Osada ?, osada, ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze, średniowiecze, nieokreślone	
48.	86-92/13	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, ślad osadnictwa	X-XII w., średniowiecze, nieokreślone	
49.	86-92/14	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, nieokreślone, kultura nowożytna	
50.	86-92/15	Trzeszczany Pierwsze	Osada, osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Epoka brązu, ok. latareński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	
51.	86-92/16	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, kultura łużycka, wczesne średniowiecze	
52.	86-92/17	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesny okres brązu, nieokreślone, okres wpływów rzymskich, nieokreślone, wczesne średniowiecze	
53.	86-92/18:	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, osada, osada, osada	Epoka brązu, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich, nieokreślone, wczesne średniowiecze	
54.	86-92/19	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu, epoka brązu, nieokreślone	
55.	86-92/20	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, epoka brązu, nieokreślone	
56.	86-92/21	Trzeszczany Pierwsze	Osada?	Wczesna epoka brązu	
57.	86-92/22	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
58.	86-92/23	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	Neolit, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	
59.	86-92/24	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	Neolit, nieokreślone, kultura nowożytna	
60.	86-92/25	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?	Neolit, epoka brązu	
61.	86-92/26	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
62.	86-92/27	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, wczesne średniowiecze	
63.	86-92/28	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, wczesna epoka brązu, nieokreślone	
64.	86-92/29	Trzeszczany Pierwsze	Osada?	X-XII w.	
65.	86-92/30	Trzeszczany	Osada?, osada?	Epoka brązu, X-XII w.	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
		Pierwsze			
66.	86-92/31	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
67.	86-92/32	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Epoka brązu, okres wpływów rzymskich, nieokreślone, wczesne średniowiecze, ok. XVIII w.	
68.	86-92/33	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, epoka brązu, epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, kultura nowożytna	
69.	86-92/34	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
70.	86-92/35	Trzeszczany Pierwsze	Osada, osada?, osada, osada?, osada?, osada	Epoka brązu, epoka brązu/okres halsztacki, okres kultury lateńskiej, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
71.	86-92/36	Trzeszczany Pierwsze	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki	
72.	86-92/37	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, ok. lateński, okres wpływów rzymskich, X-XII w., nieokreślone	
73.	86-92/38	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?	Epoka brązu, nieokreślone	
74.	86-92/39	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
75.	86-92/40	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?	Nieokreślone, wczesne średniowiecze	
76.	86-92/41	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?	Neolit, wczesna epoka brązu	
77.	86-92/42	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Epoka brązu, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
78.	86-92/43	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu, XVII/XVIII w.	
79.	86-92/44	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?	Nieokreślone, XVII/XVIII w.	
80.	86-92/45	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada, osada, osada?	Wczesna epoka brązu, X-XIII w., średniowiecze, XVI-XVII w.	
81.	86-92/46	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada, osada	Nieokreślone, średniowiecze, XVII w.	
82.	86-92/47	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, osada?, osada?	Neolit, wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halsztacki, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
83.	86-92/48	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	II ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halsztacki, nieokreślone	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
84.	86-92/49	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?	Neolit, nieokreślone	
85.	86-92/50	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?, osada, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, X-XII w., nieokreślone	
86.	86-92/51	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada, osada?	Epoka brązu/okres halsztacki, X-XII w., nieokreślone	
87.	86-92/52	Trzeszczany Pierwsze	Osada	Nieokreślone	
88.	86-92/53	Mołodiatycze	Osada?, osada, osada, ślad osadnictwa, osada	Wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
89.	86-92/54	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, wczesna epoka brązu, nieokreślone	
90.	86-92/55	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu, epoka brązu/okres halsztacki, nieokreślone, średniowiecze	
91.	86-92/56	Mołodiatycze	Osada?, osada?, osada?	Neolit, II ok. epoki brązu, średniowiecze	
92.	86-92/57	Mołodiatycze	Osada?, osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada?, osada?	Wczesna epoka brązu, II ok. epoki brązu, epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
93.	86-92/58	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, epoka brązu, wczesne średniowiecze	
94.	86-92/59	Mołodiatycze	Osada?	II ok. epoki brązu	
95.	86-92/60	Mołodiatycze	Osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada	Neolit, epoka brązu, ok. lateński, nieokreślone	
96.	86-92/61	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Okres wpływów rzymskich, nieokreślone, wczesne średniowiecze	
97.	86-92/62	Mołodiatycze	Osada?	Wczesne średniowiecze	
98.	86-92/63	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Okres wpływów rzymskich, nieokreślone, X-XIIIw.	
99.	86-92/64	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Nieokreślone, średniowiecze, XVI/XVII w.	
100.	86-92/65	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, wczesne średniowiecze, nieokreślone, kultura nowożytna	
101.	86-92/66	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, średniowiecze	
102.	86-92/67	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Nieokreślone, średniowiecze	
103.	86-92/68	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa	Nieokreślone, XVII/XVIII	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
104.	86-92/69	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
105.	86-92/70	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, osada, osada?, ślad osadnictwa, osada, osada?	II ok. epoki brązu, ok. lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone, kultura nowożytna	
106.	86-92/71	Mołodiatycze	Osada?, osada?	Okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	
107.	86-92/72	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada, osada?	Ok. lateński, wczesne średniowiecze, nieokreślone, XVII/XVIII w.	
108.	86-92/73	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, osada?, osada?	Neolit, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
109.	86-92/74	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Neolit, wczesna epoka brązu, epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	
110.	86-92/75	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
111.	86-92/76	Majdan Wielki	Osada, osada, osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada, osada?	Neolit, I ok. epoki brązu, II ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halszacki, ok. lateński, X-XII w., nieokreślone	
112.	86-92/77	Majdan Wielki	Osada??, osada?, osada?, ślad osadnictwa	II ok. epoki brązu, epoka brązu, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
113.	86-92/78	Majdan Wielki	Osada, osada, osada, osada	II ok. epoki brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
114.	86-92/79	Józefin	Osada, ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze, nieokreślone	
115.	86-92/80	Józefin	Osada?, osada?	Wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze	
116.	86-92/81	Józefin	Ślad osadnictwa	II ok. epoki brązu	
117.	86-92/82	Józefin	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
118.	86-92/83	Józefin	Osada?	Nieokreślone	
119.	86-92/84	Józefin	Osada?, osada?	Epoka brązu, kultura pradziejowa	
120.	86-92/85	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, osada, osada?, osada?	Wczesna epoka brązu, neolit, okres halszacki, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
122.	86-92/87	Józefin	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada	Neolit, epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
123.	86-92/88	Józefin	Osada?, osada?, ślad osadnictwa, ślad	Neolit, epoka brązu, wczesne średniowiecze, XVII/XVIII	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
			osadnictwa, osada	w., kultura nowożytna	
124.	86-92/89	Józefin	Osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu, nieokreślone	
125.	86-92/90	Józefin	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Nieokreślone, wczesne średniowiecze	
126.	86-92/91	Józefin	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
127.	86-92/92	Korytyna	Ślad osadnictwa	?	Rejestr: C/140
128.	86-92/93	Korytyna	Ślad osadnictwa, osada, osada	Nieokreślone, wczesne średniowiecze, średniowiecze	
129.	86-92/94	Korytyna	Osada, ślad osadnictwa, osada?	IX-X w., XII-XIII w., nieokreślone	
130.	86-92/95	Korytyna	Osada, osada?	IX-XII w., średniowiecze	
131.	86-92/96	Korytyna	Osada?, osada, osada, osada	Epoka brązu, X-XII w., XII-XIII w., nieokreślone	
132.	86-92/97	Korytyna	Osada?, osada, osada?, osada	I ok. epoki brązu, epoki brązu, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
133.	86-92/98	Korytyna	Osada?	Nieokreślone	
134.	86-92/99	Józefin	Osada	Nieokreślone	
135.	86-92/100	Korytyna	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
136.	86-92/101	Ostrówek	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
137.	86-92/102	Ostrówek	Osada?, ślad osadnictwa, osada?, osada?, ślad osadnictwa	II ok. epoki brązu, epoka brązu, okres wpływów rzymskich, średniowiecze, nieokreślone	
138.	86-92/103	Ostrówek	Osada?	Epoka brązu	
139.	86-92/104	Ostrówek	Osada?, osada?	Epoka brązu, wczesne średniowiecze	
140.	86-92/105	Ostrówek	Osada, osada, ślad osadnictwa, osada	Epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
141.	86-92/106	Ostrówek	Osada?, osada, ślad osadnictwa, osada	Epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, nieokreślone	
142.	86-92/107	Ostrówek	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?, osada?	Neolit, średniowiecze, nieokreślone, kultura nowożytna	
143.	86-92/108	Zadębce	Osada?	Epoka brązu	
144.	86-93/1	Nieledew	Jamy, grób, cmentarzysko	K. wołyńsko-lubelska ceramiki malowanej, k. wołyńsko-lubelska ceramiki malowanej, k. strzyżowska	
145.	86-93/2	Nieledew	Cmentarzysko kurhanowe	Okres wczesno-średniowieczny	
146.	86-93/3	Nieledew	Osada?	Epoka kamienia	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
147.	86-93/73	Leopoldów	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?	Neolit, wczesny okres epoki brązu, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny, nieokreślone	
148.	86-93/74	Leopoldów	Osada, ślad osadnictwa, osada?	Neolit, wczesny okres epoki brązu, nieokreślone	
149.	86-93/75	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
150.	86-93/76	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, osada?	Neolit, nieokreślone	
151.	86-93/77	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa	Późne średniowiecze, nieokreślone	
152.	86-93/78	Nieledew	Osada?, osada	Okres wpływów rzymskich?, XII-XIII w.	
153.	86-93/79	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny, nieokreślone	
154.	86-93/80	Nieledew	Osada?	Wczesny okres epoki brązu	
155.	86-93/81	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
156.	86-93/82	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
157.	86-93/83	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
158.	86-93/84	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres nowożytny	
159.	86-93/85	Nieledew	Osada?	Wczesny okres epoki brązu	
160.	86-93/86	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, nieokreślone	
161.	86-93/87	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Późne średniowiecze, nieokreślone	
162.	86-93/88	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres nowożytny, nieokreślone	
163.	86-93/89	Nieledew	Osada?, osada?	Okres wczesnośredniowieczny, nieokreślone	
164.	86-93/90	Nieledew	Ślad osadnictwa, osada?, osada?, osada?	Neolit, k. trzciniecka, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
165.	86-93/91	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich?, nieokreślone	
166.	86-93/92	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa	Neolit, nieokreślone	
167.	86-93/93	Nieledew	Osada?, osada?, osada?, osada?	K. pucharów lejkowatych, wczesny okres epoki brązu, k.	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
				łużycka, nieokreślone	
168.	86-93/94	Nieledew	Ślad osadnictwa	K. pucharów lejkowatych	
169.	86-93/95	Nieledew	Osada, osada?, osada?, osada?, osada?, osada?, osada?	K. pucharów lejkowatych, k. mierzanowicka, k. strzyżowska, k. łużycka, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
170.	86-93/96	Nieledew	Osada?	Wczesny okres epoki brązu	
171.	86-93/97	Nieledew	Ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu	
172.	86-93/98	Nieledew	Osada?, osada?, osada?, osada	Wczesny okres epoki brązu, okres lateński, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
173.	86-93/99	Nieledew	Osada?	K. trzciniecka	
174.	86-93/100	Nieledew	Osada?, osada?	Wczesny okres epoki brązu, okres nowożytny	
175.	86-93/101	Nieledew	Osada, osada?, osada?	Okres wpływów rzymskich, wczesny okres epoki brązu, nieokreślone	
176.	86-93/102	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	Neolit, wczesny okres epoki brązu, k. łużycka, okres wczesnośredniowieczny	
177.	86-93/103	Nieledew	Osada?	Okres halsztacki	
178.	86-93/104	Nieledew	Osada, osada?, ślad osadnictwa, osada?, osada?	K. pucharów lejkowatych, k. łużycka, okres wpływów rzymskich, IX-X w., nieokreślone	
179.	86-93/105	Nieledew	Osada?, osada?, osada, osada?, osada?	K. trzciniecka, k. łużycka, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, nieokreślone	
180.	86-93/106	Nieledew	Ślad osadnictwa	K. mierzanowicka	
181.	86-93/107	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
182.	86-93/108	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	K. łużycka, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
183.	86-93/109	Nieledew	Ślad osadnictwa, osada?, osada?	Wczesny okres epoki brązu, okres halsztacki, okres wpływów rzymskich	
184.	86-93/110	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
185.	86-93/111	Nieledew	Osada, osada, osada, ślad osadnictwa, osada	K. pucharów lejkowatych, k. strzyżowska, k. łużycka, okres wczesnośredniowieczny, nieokreślone	
186.	86-93/112	Nieledew	Osada?	Okres wpływów rzymskich	
187.	86-93/113	Nieledew	Osada?	Wczesny okres epoki brązu	
188.	86-93/114	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa	K. łużycka, okres wczesnośredniowieczny	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
189.	86-93/115	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
190.	86-93/116	Nieledew	Osada?	Neolit	
191.	86-93/117	Nieledew	Osada, ślad osadnictwa, osada?, osada	Neolit, wczesny okres epoki brązu, k. łużycka, nieokreślone	
192.	86-93/118	Nieledew	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	K. pucharów lejkowatych, wczesny okres epoki brązu, późne średniowiecze, nieokreślone	
193.	86-93/119	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, późne średniowiecze	
194.	86-93/120	Nieledew	Osada?	Okres wczesnośredniowieczny	
195.	86-93/121	Nieledew	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
196.	86-93/122	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Neolit, k. łużycka, nieokreślone	
197.	86-93/123	Nieledew	Osada?, osada, ślad osadnictwa, osada?	Wczesny okres epoki brązu, k. łużycka, okres wczesnośredniowieczny, nieokreślone	
198.	86-93/124	Nieledew	Osada, osada, ślad osadnictwa, osada	Wczesny okres epoki brązu, k. łużycka, okres wpływów rzymskich, nieokreślone	
199.	86-93/125	Nieledew	Osada	K. łużycka	
200.	86-93/126	Nieledew	Osada, osada, ślad osadnictwa	K. strzyżowska, k. łużycka, pradzieje nieokreślone	
201.	86-93/127	Nieledew	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
202.	86-93/128	Nieledew	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?, osada	K. pucharów lejkowatych, k. strzyżowska, wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
203.	86-93/129	Nieledew	Osada?	Okres wpływów rzymskich	
204.	86-93/130	Nieledew	Osada?, osada?, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
205.	86-93/132	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	K. pucharów lejkowatych, wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
206.	86-93/133	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada, osada?	Neolit, k. strzyżowska, k. trzciniecka, k. łużycka, okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
207.	86-93/134	Nieledew	Osada?, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich (faza B)	
208.	86-93/135	Nieledew	Osada?, osada?, osada?	Neolit, k. strzyżanowska, wczesny okres epoki brązu	
209.	86-93/136	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	K. łużycka, pradzieje nieokreślone	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
210.	86-93/137	Nieledew	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
211.	86-93/138	Zadębce	Osada?, osada?, osada?, osada?	K. strzyżowska, k. lużycka, k. wielbarska?, pradzieje nieokreślone	
212.	86-93/139	Zadębce	Osada?, osada, osada?, ślad osadnictwa	K. strzyżowska, k. lużycka, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
213.	86-93/140	Zadębce	Ślad osadnictwa	Okres wczesnośredniowieczny	
214.	86-93/141	Zadębce	Ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu	
215.	86-93/142	Zadębce	Osada, osada?, osada?, osada?	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
216.	86-93/143	Zadębce	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
217.	86-93/144	Zadębce	Osada?, osada?, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, k. trzciniecka?, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
218.	86-93/145	Zadębce	Osada?, osada, osada?, osada	Neolit?, Wczesny okres epoki brązu, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
219.	86-93/146	Zadębce	Osada?, osada, osada?, osada?, osada?	Wczesny okres epoki brązu, k. lużycka, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
220.	86-93/147	Zadębce	Osada, osada?, osada, osada?, osada	Wczesny okres epoki brązu, k. lużycka, okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
221.	86-93/148	Zadębce	Osada? osada, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	
222.	86-93/149	Zadębce	Osada?, osada?, osada, ślad osadnictwa	K. strzyżowska, k. lużycka, k. wielbarska, okres wczesnośredniowieczny	
223.	86-93/150	Zadębce	Osada?, osada?, osada?, osada?	K. lużycka, okres wpływów rzymskich, średniowiecze, pradzieje nieokreślone	
224.	86-93/151	Zadębce	Osada?, osada?, osada?	Wczesny okres epoki brązu, k. wielbarska?, XII-XIII w.	
225.	86-93/152	Zadębce	Ślad osadnictwa, osada	Epoka brązu, XII-XIII w.	
226.	86-93/153	Zadębce	Osada?, osada?, osada?, osada?	Neolit, wczesny okres epoki brązu, k. lużycka, pradzieje nieokreślone	
227.	86-93/154	Zadębce	Osada, osada?, osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	K. pucharów lejkowatych, k. mierzanowiecka, k. strzyżowska, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
228.	86-93/155	Zadębcze	Osada?	Neolit	
229.	86-93/156	Zadębcze	Ślad osadnictwa, osada?	Epoka brązu, pradzieje nieokreślone	
230.	86-93/157	Zadębcze	Ślad osadnictwa, osada?	Neolit, pradzieje nieokreślone	
231.	86-93/158	Zadębcze	Osada?, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, okres wczesnośredniowieczny, pradzieje nieokreślone	
232.	86-93/159	Zadębcze	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
233.	86-93/160	Zadębcze	Osada?, ślad osadnictwa	Neolit, pradzieje nieokreślone	
234.	86-93/161	Zadębcze	Ślad osadnictwa	Pradzieje nieokreślone	
235.	86-93/162	Zadębcze	Osada	K. pucharów lejkowatych	
236.	86-93/163	Zadębcze	Ślad osadnictwa	K. strzyżowska	
237.	86-93/164	Zadębcze	Ślad osadnictwa	Neolit	
238.	86-93/165	Zadębcze	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Neolit, k. trzcieniecka, okres nowożytny	
239.	86-93/166	Zadębcze	Osada?, osada?	Neolit, epoka brązu	
240.	86-93/167	Zadębcze	Osada, ślad osadnictwa	K. wołyńsko-lubelska ceramiki malowanej, wczesny okres epoki brązu	
241.	87-92/8	Zaborce	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny XVI-XVII w., okres nowożytny	
242.	87-92/9	Zaborce	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, okres nowożytny	
243.	87-92/10	Zaborce	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
244.	87-92/11	Zaborce	Osada, osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	I ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, XIV w., okres nowożytny, nieokreślone	
245.	87-92/12	Zaborce	Ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza	
246.	87-92/50	Bogucice	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, okres nowożytny, pradzieje nieokreślone	
247.	87-92/51	Bogucice	Osada, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w.	
248.	87-92/52	Bogucice	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w., XVI-XVII w., okres nowożytny	
249.	87-92/53	Bogucice	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w., XVI-XVII w., okres nowożytny	

Lp.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
250.	87-92/54	Bogucice	Ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w., okres nowożytny, pradzieje nieokreślone	
251.	87-92/55	Bogucice	Ślad osadnictwa, osada	Okres nowożytny - XVI-XVII w., okres nowożytny	
252.	87-92/56	Bogucice	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	Okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w., okres nowożytny	
253.	87-92/57	Bogucice	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
254.	87-92/58	Bogucice	Osada?, osada, ślad osadnictwa, osada?, osada, osada	Neolit, II ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
255.	87-92/59	Bogucice	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	II ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
256.	87-92/60	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
257.	87-92/61	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
258.	87-92/62	Bogucice	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?	I ok. epoki brązu, epoka brązu, nieokreślone	
259.	87-92/63	Bogucice	Osada?, osada?, osada	Okres wpływów rzymskich, okres nowożytny, nieokreślone	
260.	87-92/64	Zaborce	Ślad osadnictwa, osada, osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, XVI-XVII w., okres nowożytny, nieokreślone	
261.	87-92/65	Zaborce	Osada	Okres nowożytny	
262.	87-92/66	Zaborce	Osada, ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres hasztacki, nieokreślone	
263.	87-92/67	Zaborce	Osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, XIV-XV w., nieokreślone	
264.	87-92/68	Zaborce	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	XVI-XVII w., nieokreślone	
265.	87-92/69	Zaborce	Ślad osadnictwa	XIV-XV w.	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
266.	87-92/7	Zaborce	Osada?, osada?	I ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halszacki	
267.	87-92/70	Zaborce	Osada?, ślad osadnictwa, osada?	Epoka brązu/okres halszacki, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza	
268.	87-92/71	Zaborce	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
269.	87-92/72	Zaborce	Ślad osadnictwa, osada?	Okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
270.	87-92/73	Zaborce	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
271.	87-92/74	Zaborce	Ślad osadnictwa, osada, osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	Wczesny okres epoki brązu, II ok. epoki brązu, okres wczesnego średniowiecza, okres nowożytny, XVI-XVII w., okres nowożytny, nieokreślone	
272.	87-92/79	Bogucice	Osada?, ślad osadnictwa, osada	II ok. epoki brązu, epoka brązu/okres halszacki, nieokreślone	
273.	87-92/84	Trzeszczany Pierwsze	Osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, okres średniowiecza, okres nowożytny, nieokreślone	
274.	87-92/85	Trzeszczany Pierwsze	Osada?	Nieokreślone	
275.	87-92/86	Trzeszczany Pierwsze	Osada?, ślad osadnictwa, osada?, ślad osadnictwa	II ok. epoki brązu, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, okres nowożytny	
276.	87-92/87	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
277.	87-92/88	Trzeszczany Pierwsze	Ślad osadnictwa, osada?	Okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
278.	87-92/89	Bogucice	Ślad osadnictwa, osada?, osada, osada?, osada?, ślad osadnictwa, osada?	Neolit?, I ok. epoki brązu, II ok. epoki brązu, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, okres nowożytny, nieokreślone	
279.	87-92/90	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa	Nieokreślone	
280.	87-92/91	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	I ok. epoki brązu, nieokreślone	
281.	87-92/92	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	XIV-XV w., okres nowożytny	
282.	87-92/93	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
283.	87-92/94	Mołodiatycze	Osada?, osada	IX-X w., okres wczesnego średniowiecza	
284.	87-92/95	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, okres nowożytny	

L.p.	Nr AZP	Miejscowość	Funkcja	Datowanie	Forma ochrony
285.	87-92/96	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza	
286.	87-92/97	Mołodiatycze	Osada?	Okres wczesnego średniowiecza	
287.	87-92/98	Mołodiatycze	Osada, ślad osadnictwa	Okres wczesnego średniowiecza, nieokreślone	
288.	87-92/99	Mołodiatycze	Osada?	Okres wczesnego średniowiecza	
289.	87-92/100	Mołodiatycze	Osada?	Okres wczesnego średniowiecza	
290.	87-92/101	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?	II ok. epoki brązu, okres nowożytny	
291.	87-92/102	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa, osada, osada?, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada?	Epoka brązu/okres halsztacki, okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza, XIII-XIV w., XIV-XV w., okres nowożytny, pradzieje nieokreślone	
292.	87-92/103	Mołodiatycze	Osada?, osada	Epoka brązu/okres halsztacki, pradzieje nieokreślone	
293.	87-92/104	Mołodiatycze	Osada?, ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich, okres wczesnego średniowiecza	
294.	87-92/105	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, osada	Wczesny okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, pradzieje nieokreślone	
295.	87-92/106	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa, osada, osada?, osada?, osada?	Epoka brązu/okres halsztacki, okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesny okres średniowiecza, pradzieje nieokreślone	
296.	87-92/107	Mołodiatycze	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
297.	87-93/131	Leopoldów	Osada?, osada, ślad osadnictwa	I-II ok. epoki brązu, wczesne średniowiecze, pradzieje nieokreślone	

6 OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (SWOT)

Analizując stan krajobrazu kulturowego gminy Trzeszczany rozpoznano następujące czynniki determinujące jego dalszy rozwój:

Silne strony

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Trzeszczany będące w aktualizacji;
- kościół parafialny pw. Przenajświętszej Trójcy i Narodzenia NMP stanowiący interesujący przykład neogotyckiej architektury sakralnej, rzadki na Zamojszczyźnie;
- interesujące przykłady architektury rezydialnej (zespół pałacowy w Trzeszczanach, zespół dworski w Nieleddwi) oraz jej pozostałości (np. parki w Mołodiatyczach i Zaborcach);
- pałac w Trzeszczanach sprzedany prywatnemu inwestorowi, który zgodnie z koncepcją zagospodarowania ma uczynić z niego obiekt o funkcji turystyczno-kulturalnej;
- pozyskane w latach ubiegłych środki z UE-PROW na działania rewitalizacyjne obejmujące odrestaurowanie parku w Nieleddwi oraz remont kościoła w Trzeszczanach.

Słabe strony

- pogarszający się stan techniczny części budynków zespołu dworsko-parkowego w Nieleddwi, zespołu pałacowego w Trzeszczanach oraz zespołu cukrowni;
- słabo rozwinięta baza turystyczna, w tym niewystarczająca ilość obiektów noclegowych i gastronomicznych;
- brak lokalnych stowarzyszeń o charakterze historycznym;
- niewystarczająca promocja gminy pod względem turystyki oraz walorów kulturowych i środowiskowych;
- stopniowy zanik kapliczek i figur przydrożnych o funkcji kultowej, stanowiących dobro lokalne;
- stan własności niektórych obiektów zabytkowych uniemożliwiający interwencję remontową gminy.

Szanse

- zwiększone szanse na dalsze pozyskiwanie środków na rewitalizację w ramach UE-PROW z racji zdobytego w tej materii doświadczenia;
- rozwój turystyczny gminy jako droga do zwiększenia świadomości kulturowej jej mieszkańców;
- możliwość utworzenia nowych szlaków turystycznych obejmujące obiekty podworskie na terenie gminy;
- pałac w Trzeszczanach jako główna atrakcja, wokół której skupiona jest promocja turystyczna gminy.

Zagrożenia

- niewystarczające środki na rozwój infrastruktury turystycznej;
- brak alternatywnych koncepcji rozwoju turystyki (nieopartych o plany względem pałacu w Trzeszczanach);
- postępująca degradacja zasobów kulturowych gminy;
- potencjalny brak inwestorów zainteresowanych finansowaniem rozwoju atrakcyjnych turystycznie obiektów zabytkowych na terenie gminy.

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

6.1 Priorytety

W toku analizy określono trzy priorytety realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Trzeszczany. Są to:

- **Priorytet I**
Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.
- **Priorytet II**
Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.
- **Priorytet III**
Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

6.2 Kierunki działań i zadania

W ramach wymienionych priorytetów wytyczono kierunki działań i na tej podstawie wyodrębniono poszczególne zadania.

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy; Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków; Kontynuowanie prac rewitalizacyjnych przy parkach podworskich w ramach dobrej kontynuacji restauracji parku w Nieleddwi w 2012 r.	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne	Budżet Gminy, Dotacje unijne, Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego	Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego; Aktualizacja studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego;	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<p>Ekspozycja turystyczna zabytków położonych na terenie gminy;</p> <p>Prowadzenie bieżących, terenowych prac rozpoznawczych dot. potencjalnych obiektów zabytkowych na terenie gminy nie objętych jeszcze ochroną;</p>	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne	Budżet Gminy, Dotacje unijne, Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
---	---	-------------------------------------	--

Priorytet III: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym	Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych);	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne.	Budżet Gminy
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	<p>Udostępnienie informacji o zabytkach gminy w Internecie;</p> <p>Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego opartego o stronę internetową</p>	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne.	Budżet Gminy, Dotacje unijne, , Dotacje Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	<p>Organizowanie imprez plenerowych promujących zabytki położone na terenie gminy;</p> <p>Rozwijanie działalności wystawienniczej powiązanej z zabytkami gminy Trzeszczany i ich historią;</p> <p>Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych;</p> <p>Propagowanie dobrych praktyk dot. pielęgnacji obiektów zabytkowych wśród właścicieli prywatnych;</p>	Gmina Trzeszczany, Jednostki Gminne.	Budżet Gminy, Dotacje unijne, , Dotacje Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

	<p>Wytworzenie wśród mieszkańców poczucia troski o kapliczki i figury jako dobra lokalnego;</p> <p>Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym opracowań historycznych, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy</p>		
--	---	--	--

7 INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY TRZESZCZANY

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Trzeszczany będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych, udzielanie dotacji na finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych.
- instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizacje zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych Województwa Lubelskiego.
- instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi.
- instrumentów kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

8 ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Trzeszczany, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Gminy, w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Gminy.

Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

9 ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu Gminy Trzeszczany - finansowanie dotyczy obiektów będących własnością Gminy, lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, jak również w ramach przyznanej dotacji na prace zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art.77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy.
- Z dotacji unijnych w ramach:
  - Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020;
  - Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, w ramach którego gmina w latach ubiegłych sfinansowała już dwie, duże inwestycje:
    - 1) Odrestaurowanie parku w Nieleddwi (odchwaszczanie terenu, założenie trawników, nasadzenia krzewów ozdobnych, podcinka i wycinka drzew, założenie alejek parkowych, odnowienie oczka wodnego) - prace zostały przeprowadzone w 2012 r.
    - 2) Remont kościoła w Trzeszczanach - prace remontowe na zewnątrz budynku (oczyszczanie ścian ceglanych z roślinnych narośli, spoinowanie ścian, impregnacja ścian od wilgoci, remont schodów wejściowych).
  - Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.